

Molnár Judit*

MAGYAR–NÉMET KÉTNYELVŰ ISKOLÁSOK NYELVHASZNÁLATA EGYNYELVŰ MAGYAR ÉS KÉTNYELVŰ NYELVI MÓDBAN

Abstract

There are around 120 000 Hungarians in Germany, which is totally monolingual country. Usually, bilingual children use Hungarian within the family only, as the social pressure to use German is very strong. German has generally been the language of instruction in public schools, education in Hungarian is offered by several Hungarian organisations. Now, the question is, whether bilingual children will remain bilingual or will shift entirely to German. In this paper, I examine and analyse the language competence of bilingual children and describe some properties of their speech. The goal of this paper is to help teachers of the Hungarian language better understanding bilingualism and bilingual speech.

Kulcsszavak: magyar–német kétnyelvűség, nyelvelsajátítás, transzfer, kölcsönzés, kódváltás, kódkeverés

1. Bevezetés

A német társadalom a második világháború óta egynyelvű, az ország ugyanis ekkor vesztette el azokat a területeit, melyeken nagyobb létszámú dán, lengyel és cseh kisebbség élt. A két Németország határa nyelvváltozatok határa is lett. 1955-től áramlottak be az első vendégmunkások Nyugat-Németországba.

A németországi magyar diaszpórában különböző nyelvterületekről, különböző bevándorlási hullámokban, különböző háttérrel és szándékkal érkezett bevándorlók élnek nagy területen szétszórva. A magukkal hozott nyelvváltozatot beszélik, az egymással kapcsolatba kerülő gyerekek sok „idegen” magyar elemet tanulnak egymástól. A magyar nyelv változatai közötti különbségek ugyanakkor elég csekélyek ahhoz, hogy egy közös köznyelv kialakulását feleslegessé tegyék. Az anyaországgal manapság intenzív a kapcsolat, így a magyar a nyaralás nyelve is.

Németországban csak kevés a kompakt magyar közösség. Az iskolarendszerben nincs lehetőség a magyar nyelv tanulására: az iskolák legjobb esetben a magyart mint idegen nyelvet ismerik el, s a tanulók levizsgálhatják anélkül, hogy egyetlen magyar-

* Molnár Judit PhD, juditmolnar@aol.com

órán részt vennének. A magyar nyelv és a kultúra továbbadása a magyar szervezetek feladata. Ez is az oka annak, hogy a magyar bevándorlók nyelvvesztése, nyelvcsereje igen gyors.¹ Ezeket a folyamatokat a német nyelv presztízse is felerősíti, valamint ma is fontos szerepük van a kétnyelvűséggel kapcsolatos tévhiteknek és előítéleteknek.²

2. A kétnyelvűség

A szakirodalom általában nem tesz különbséget a két- és többnyelvűség között, előbbit az utóbbi egyik válfajaként tartja számon: „The practice of alternately using two languages will be called bilingualism, and the person involved, bilingual” (Weinreich 1953: 1). Saját kutatásaim során Földes Csaba Grosjean meghatározására épülő definícióját vettem alapul: „...derartige Beherrschung zweier oder mehrerer kognitiver Systeme, dass mit unilingualen Sprechern in einem „einsprachigen Modus [...] der einen oder der anderen Sprache kommuniziert werden kann” (Földes 2005: 11). A kétnyelvű személy a kommunikációs gyakorlatban képes arra, hogy felváltva használja a két nyelvet, és két nyelvi módban működjön.

3. Nyelvhasználat és kontaktusjelenségek

Kutatásaim során hét kétnyelvű magyar gyermek nyelvhasználatát vizsgálom. Hatan vegyes házasságban születtek, egy pedig bevándorolt magyar szülők Németországban született gyermeke. A vegyes házasságban született gyermekek szimultán kétnyelvűek. Hatan a Hannoveri Magyar Egyesület magyar iskolájának tanulói, egy óvodás. Mivel a hannoveri magyar iskolában tanítok, a gyerekek egynyelvű módban fordulnak hozzám, fokozott normakövetésre törekednek. Ahhoz, hogy a kétnyelvű módról is megbízható adatokat szerezhsek, be kell vonnom a kutatásba saját gyermekeimet is, akik engem is kétnyelvűnek tekintenek.³

Vizsgálataimat egynyelvű és kétnyelvű módban folytatott spontán beszélgetések hangfelvételeire építem, illetve elicált adatokat is használok: a gyerekekkel rövid interjúkat készítek, majd karácsonyi, húsvéti, születésnapjelenetet, hírességek képeit,

¹ A második vagy annál fiatalabb generációban gyakran felmerül az igény a magyar nyelv ismeretére. Sok második, harmadik generációs magyar kezd magyarul tanulni, nem ritka az sem, hogy nyugdíjasként. Egy részüknél még ott van a háttérben az otthon hallott, de nem használt magyar nyelv emléke, mások a magyart már idegen nyelvként kénytelenek megtanulni.

² Pedagógusok, gyermekorvosok gyakran tanácsolják a szülőknek, hogy ne terheljék túl gyermeküket a két nyelvel, beszéljenek velük németül. A transzferenciákat, a nyelvekeverést komoly hibának tekintik, s a figyelem még mindig inkább a kétnyelvűség deficit jellegére irányul, mint kognitív, kulturális előnyekre. Vegyes házasságokban megfigyelhető – főképpen, ha az anya német –, hogy a magyar nyelv alacsony presztízse miatt nem beszélnek otthon magyarul. Az anya szerepe a nyelvválasztásban azért is fontos, mert egésznapos óvodák, napközik hiányában általában lényegesen több időt töltenek a gyerekekkel, mint az apák.

³ A kutatásba csak azokat a gyerekeket tudom bevonni, akiknek a szülei kapcsolatban állnak valamelyik magyar szervezettel. Ezek a gyerekek általában részesülnek valamilyen magyaroktatásban, vannak, akiket a magyarországi általános iskolába is beíratnak. Nem tudok adatokat gyűjteni azoktól a gyerekektől, akiknek valóban csak otthon használják a magyar nyelvet. Ezért – és a csoport mérete miatt – a vizsgálat eredményei nem reprezentatívak. Ugyanakkor tapasztalataim azt mutatják, hogy a más magyarokkal kapcsolatban nem álló gyerekek magyar nyelvi kompetenciája a megértésre korlátozódik, nyelvvesztésük igen gyors.

sportfotókat mutatok nekik, így sok kevert nyelvű mondatot sikerül előhívnom. A képek segítségével az is megállapítható, tudják-e a gyerekek a nyelvet az adott szituációnak megfelelően használni: tudnak-e gratulálni, meg tudják-e köszönni az ajándékot stb. Egy másik elicitáló módszer egy hallott/olvasott történet elmesélése. A teszteredmények azt mutatják, hogy az egynyelvűségekre törekvő adatközlők, nyelvi kompetenciája jó. Ugyanakkor sikerült kódváltást és kódkeverést elicitálnom.

Az adatközlőkkel, valamint a szóbeli vizsgálatban egyébként részt nem vevő, 8–36 éves korú adatközlőkkel (4 egynyelvű, 4 német–magyar, 2 francia–magyar kétnyelvű) kitöltöttük a performancia alapját képező nyelvi kompetenciát vizsgáló kompetencia-tesztet. A beszélgetésekből, tesztekéből jegyzőkönyvek készültek.

A továbbiakban az eddig feltárt jelenségeket mutatom be. A példák mellett megadom az adatközlő nevének kezdőbetűjét és korát (év; hónap). Ahol nem, ott olyan mondatról van szó, melyet a mindennapokban többektől is hallottam. Azokat a jelenségeket, melyeket német hatással magyarázok, a példa elé tett < jellel jelölöm.

3.1. Hangtan

Dentális mássalhangzók. A nyelv idegen nyelvi hatásoknak leginkább kitett szintjeinek egyike a fonetika. Gyakori jelenség a *t* hangnak a köznyelvi kiejtéstől eltérő, enyhén aspirált, ill. a *t* és a *d* hang retroflex (vagy) kakuminális kiejtése. A megfigyelt gyerekek magyar nyelvterületről bevándorolt szüleinél egyik jelenség sem fordul elő.

Szupraszegmentális elemek. Feltűnő a német hatás a szupraszegmentális elemek körében. Az eldöntendő kérdés intonációja a legtöbb gyermeknél emelkedő, ami megfelel a német kérdő intonációnak.⁴ Következtesen emelkedő-ereszkedő hanglejtés a magyar–magyar házasságból született adatközlőnél figyelhető meg, akinek nagyszülei is Németországban élnek. Az életkor előrehaladtával csökken a németes hanglejtésű mondatok aránya.⁵

A magyar standardtól eltérő mondathangsúly figyelhető meg bizonyos kiegészítendő kérdésekben (H = hangsúlyos O = hangsúlytalan):

(Az adatgyűjtő a könyvet kéri a gyerektől. A gyerek nem találja, visszakérdez.)

(1a) Milyen könyvet? (6;6) <'Welches Buch?
O H O H

(1b)⁶: Milyen könyvet?
H O

⁴ Ez a jelenség Zelliger burgenlandi adatközlőinél 25,5% -os gyakorisággal fordul elő (Zelliger 2005: 50).

⁵ Zelliger 2005 információi, valamint a Németországban született vagy kisgyermekkor óta itt élő magyar–német kétnyelvű felnőttekkel szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy a szupraszegmentális elemek körében általában megmarad a német hatás.

⁶ b = standard

3.2. Morfoszintaxis

3.2.1. Kötött morfémák kölcsönzése

A német -s genitívuszrag használatát a német személynév váltotta ki a (2) példában.

- (2) Az a Heidruns autója? (6;10)

A (3) példa adatközlője valószínűleg nemcsak a német *zu* prepozíciót kölcsönözte, hanem a teljes német szerkezetet.

- (3) Majdnem elkezdtem **zu** sírni. (5;5) < Ich habe beinahe **angefangen zu weinen**.

3.2.2. Vonzatok

A vizsgálatban részt vevő gyerekek – a német *zu* prepozíció használati szabályait követve – a magyar *-ra/-re* ragot absztrakt jelentésben, és ritkábban a *-nak/-nek* ragot is, gyakran helyettesítik a *-hoz/-hez/-höz* raggal.

-HOZ / -RA

- (4) zené**hez** táncol < tanzen **zu**
 (5) Magyarul azt mondják **hozzám**, hogy **Zs.** (6;6) < Auf Ungarisch sagt man Zs. zu mir.

A vonzatkölcsönzés megváltoztatja az irányhármasságot jelölő esetek rendszerét:

- (6a) Ma nem megyek **balett**hez. (6;8) < Heute gehe ich nicht **zum Ballett**.
 (6b) balett**nél** van
 (6c) balett**től** jön

-NEK / -RA

- (7) Nagyon örülök az **ajándék**ra. (11;3) < Ichfreuemichsehrauf**dasGeschenk**.

-NÁL / -TŐL

- (8) Tessék **nálam** elnézést kérni. (8;2.) < sich **bei** jemandem Enstschuldigen

3.2.3. Tagadás

(A (9) példa előzményeként a kislánytól azt kérdeztem, hogy németül vagy magyarul tud jobban.)

- (9) Szerintem **mind a kettőt nem** tudom jól. (6;9) < Meiner Meinung nach kann ich **beide** nicht gut.
 (10) **Semmilyen állatkertben van** delfin. (6;9) < **In keinem Zoo gibt es** Delfine.
 (11) **Semmit álmodtam.** < Ich habe **nichts** geträumt.

A magyar példák és a magyar mintára megalkotott német mondatok azt mutatják, hogy a kétnyelvűek számára a nyelvek rendszerének határai átjárhatóbbak, mint az egynyelvűek számára; a két nyelv rendszere komplexen rendezett.

(12a) Das hat noch **nie keiner** gesehen. (5;2) < Ezt még **soha senki nem** látta.

(12b) Das hat noch **nie jemand** gesehen.

(13a) Ich bin **bei euch** besser. (5;7) < Jobb vagyok **nálatok**.

(13b) Ich bin besser **als ihr**.

3.2.4. Felesleges alany- és tárgyhasználat

A magyar az ún. pro-drop nyelvek közé tartozik: a nem fókuszpozícióban álló névmási alany és tárgy elhagyható, mivel az igerag utal rá. A kétnyelvűek gyakran kiteszik az ilyen alanyt és tárgyat.⁷ A németben mind az alany, mind a tárgy kitétele kötelező.

Redundáns alany

(14) **Én** nem akarok tévét nézni. < **Ich** will nicht fernsehen.

Jó példája a német hatására létrejövő redundanciának a következő két párbeszéd:

(15) – Üristen, hát nem is tudtam, hogy a hörcsögök tudnak autót vezetni.

– Persze, tudnak, tudnak **azok**. (6;6) < Natürlich können **sie**.

(16) – Mi a kedvenc ételed?

– Hát, amit **te** ma süttél (5;4) < Also das, was **du** heute gebacken hast,

Redundáns tárgy

(17) – Írtál már levelet a Jézuskának?

– Igen, **azt** már írtam. (6;6) (Az **azt** névmás nem fókuszpozícióban szerepel a mondatban.) < Ja, **den** habe ich schon geschrieben.

3.2.5. Számbeli egyeztetés

A magyar mennyiségjelző jelzett szava általában egyes számban áll, így az ilyen esetben jelentkező többszám-használatot a német nyelv hatásának kell tekintenünk. Főképp fiatalabb gyermekeknél figyelhető meg.

(18) De hogyha látjuk, hogy már **három motorok** a jégen **mennek**, akkor tudja, hogy az jó az a jég. (6;6) < **drei Motorräder fahren**

⁷Lanstyák István szerint: „A vizsgált változó esetében a kontaktushatás érvényesülése mellett a fokozott normakövetéssel is számolhatunk, hiszen a redundáns névmást tartalmaz forma pontosabbnak, s ezért helyesebbnek érződhet” (Lanstyák 2000: 225). Szlovákiában végzett kutatásai szerint az alapiskolát végzett adatközlők nagyobb arányban teszik ki a személyes névmási tárgyat, mint a diplomások. Az alapiskolát végzettek általában jobban kedvelik az analitikus szerkezeteket, aminek fő okát abban látja, hogy ezek az adatközlők kevesebbet olvasnak magyarul, és kevesebb a kapcsolatuk a magyarországi stílusokkal (Lanstyák 2000: 226). Mindez a németországi diaszpórában élő magyar gyermekek nyelvhasználatában is fontos szerepet játszik: az ő magyar nyelvű olvasottságuk is csekély, és az anyaországi stílusokkal is ritkán kerülnek kapcsolatba.

3.2.6. A birtoklás kifejezése, habeo-szerkezetek

A magyar nyelv akkor is használja a birtokos személyjelet, amikor a német nyelv nem utal birtokviszonyra. A megfigyelt gyerekek általában a német mintát követve alkotnak habeo-szerkezeteket:

(19) Nekik volt egy **meglepetés**. (6;6) < 'Sie hatten eine **Überraschung**.'

Ugyanakkor a standardnak megfelelő használatra is van példa fiatal gyerekek esetében is:

(20) Neked milyen **nyakláncod** van? És... és van **Diamantod** (gyémántod)? (5;4)

A jelenséget a kompetenciatesztben is vizsgáltam a *Nektek van macska?* mondaton keresztül, melyet a tesztet kitöltő adatközlők közül csak az 5-6 évesek ítélték helyesnek⁸. A későbbi hangfelvételekben ezek a gyerekek is egyre gyakrabban használják helyesen a birtokos szerkezeteket.

Birtokos jezős szerkezetek. Gyakori az ablatívuszragos birtokszó a német *von* prepozíció hatására:

(21) Te vagy **a mamája a babáktól**. (5;0) < **die Mama von den Puppen**.

(22) A képernyő az a [...] a **tévétől** meg a **számítógéptől** a [...] ez. (8;7) (< **vom Fernseher und Computer**)

A névmási birtokos birtokszaváról általában elmarad a birtokos személyjel:

(23) Ott volt **a mama tőle**. < **die Mama von ihr** (6;11)

A fenti transzferenciák főképp a fiatalabb gyermekekre jellemzők, a kompetenciateszt kitöltői a 6;6 éves kivételével hibásnak minősítették őket.

3.2.7. Generikus névszói szerkezetek

A generikus egyes vagy többes számú főnévi alanyt, tárgyat vagy egyéb mondatrészt a magyar nyelv határozott névelővel használja együtt, a német megfelelőekben névelőtlen, többes számú főnév használatos. A generikus főnévi tárgyat tartalmazó mondatokban a német nyelv hatására létrejött szerkezet az ige ragozását is befolyásolja.

(24) Meg **szoknyákat** is nagyon **szeretek**. (6;9) < **Röcke** mag ich auch sehr.

(25) **Félek tigrisek**- (6;9) < Ich habe Angst **vor Tigern**.

(26) **Tornát** is meg **rajzolás** is nagyon **szeretek**, meg **matekot**. (7;2) < **Turnen (Sport)** und **Zeichnen (Kunst)** mag ich auch sehr, **Mathe** auch.

A generikus főnévi kifejezések használatát a kompetenciatesztben is vizsgáltam. A magyar standardnak megfelelő mondatokat minden adatközlő helyesnek ítélte.

⁸ Ezt a mondatot a 46 éves franciadomináns kétnyelvű is helyesnek ítélte, a másik francia–magyar kétnyelvű adatközlőm, aki 11 éves, és az első 5 évét Magyarországon töltötte, viszont nem.

Kompetenciateszt: 11 D/Hu, 2 Fr/Hu, 4 Hu

	Jó		Rossz	
	BI	MI	BI	MI
Nem szeretek körtét.	2 (5;2, 6;6)	0	11	4
Utálok tejet.	3 (5;2, 6;6, 8;1)	0	10	4
Lovak mit esznek?	2 (5;2, 6;6)	0	11	4
A testvérem nem szeret banánokat.	1 (6;6 csak a többes-szám-használatot kifogásolja.)	0	12	4
A vendégek magyar ételt szeretnek.	12	0	0	4
<i>Félek lovaktól.</i>	5 (5;2, 6;6, 14;0; Fr/Hu)	0	8	4

(BI: Kétnyelvűek. MI: Egynyelvűek)

3.2.8. Egyéb német szerkezetek

A német nyelv a nyelvtani viszonyokat a magyarnál gyakrabban fejezi ki analitikusan. Az **-s képzős jelzővel alkotott magyar szerkezeteknek** a németben gyakran *mit* '-val/-vel' prepozíciós szerkezetek felelnek meg, így a gyerekek nyelvhasználatában gyakran fordulnak elő *ing piros csíkokkal, kenyér nutellával* stb. kifejezések.

(27) Látok egy bácsit, aki néz egy **újságot autókkal**. (5;2) < **eine Zeitung mit Autos**

3.2.9. Szórend

A kétnyelvű gyerekek nyelvhasználatára a német szórend nem gyakorol jelentős hatást, kivételt képeznek a fókuszos mondatok. Ennek oka, hogy míg a német a mondat információszerkezetét elsősorban a prozódiaival fejezi ki, a magyarban a szórend játszik fontos szerepet. A német mondatban nem okoz szórendi változást, ha a mondat egy másik eleme kerül fókuszpozícióba. A példákban jelölöm a mondat hangsúly helyét.

(28) – Állatgondozó akarsz lenni az állatkertben? És az miért buta munka?

– Hát mert minden állatot kell **nekem** gondozni (6;9) < Denn **ich** muss mich dann um alle Tiere kümmern.

A mellékmondat szórendje a német alárendelését követi a (29) példában, és a fókuszszabály is megsérül.

(29) De hogyha látjuk, hogy már **három motorok a jégen mennek**, akkor tudja, hogy az jó az a jég. (6;6) < Wenn wir sehen, dass schon **drei Motorräder auf dem Eis fahren**, dann weiss sie, dass das Eis gut ist.

3.3. Lexikai, szemantikai kölcsönzések⁹

3.3.1. Közvetlen kölcsönzők

A lexikai, szemantikai kölcsönzés leggyakoribb esete a hangalak és a jelentés együttes átvétele: *Pommes* 'sült krumpli', *Freibad* 'strand', *Fernbedienung*, 'távkapcsoló', *Bagger* 'kotrógép', *Weihnachtsmann* 'télapó', *Clogs* 'klumpa', *Schneeanzug* 'téli overall', *Matschhose*, *Buddelhose* 'esőnadrág', *Kuscheltier* 'plüssállat' stb.

Gyermekek esetében nem könnyű különbséget tenni kölcsönzés és kódváltás között, hiszen a nyelvelsajátítás még nem zárult le. Ezért ez kutatásaim legingoványosabb területe. Futballozás közben hangzott el a (30) mondat. Az adatközlőnek nem jutott eszébe a *csapat* szó, de rögtön javította magát, és a szemantikailag rokon *csoport* szót használta. A *Team* szót kölcsönzőnek tekinthetjük, ha ebben a jelentésben következetesen használja az adatközlő, kódváltásnak, ha csak alkalmi jelenségről van szó. Ehhez a gyermekek hosszabb ideig történő megfigyelésére és több adatra van szükség:

(30) Ti egy **Teamben** vagytok? Egy csoportban vagytok? (11;5)

Elgondolkodtatók az olyan, kódkeverésre utaló példák is, mint **tuschemálok** 'festek' (< mit Tusche malen), **anspitzelek** 'hegyezek' (< anspitzen), **rumsuchok** 'keresgélek' (< herumsuchen) vagy a (31) mondat igéje:

(31) Valamit **kaufhatunk?** < kaufen 'vásárol'.

Kölcsönzszavaknak tekintem őket akkor, ha a gyermek többszöri próbálkozás, rákérdezés után sem tudja megnevezni magyar megfelelőjüket.

3.3.2. Toldalékolt névszók újratoldalékolása

Már többes számban álló német névszók kaphatnak magyar többes szám jelet: **Krebsék** 'rákok' (< Krebs+e), **Menschék** 'emberek' (< ?Mensch, ?Mensch+*e¹⁰), **Kreuzék** 'keresztek' (< Kreuz+e)' stb. Első látásra nem dönthető el, hogy a gyermek már többes számú vagy annak vélt német alakokat toldalékol tovább, vagy az *é* egyfajta kötőhangnak tekinthető. A az *e-é* alternáció valamint a magánhangzó-harmónia megsérülése¹¹ azonban valószínűsíti a többesjel-halmozást. Az analógia szerepét sem zárhatjuk ki.

(32) –Neked milyen nyakláncod van? (5;4)

–Nyakláncom?

–Igen. Olyan **Kristallékkal**... (< Kristall+e 'kristály')

(33) Hát nem a nózin, a nózin... csak **Geräuschék**at csinál (< Geräusch+e 'zaj') (6;6)

⁹ A lexikai-szemantikai kölcsönzéseket szlovák – magyar viszonylatban részletesen tárgyalja Lanstyák István (2000). Kategóriái más kétnyelvű helyzetben beszélt magyar nyelvváltozatokra is alkalmazhatók, ezért kissé módosítva átvesszem őket.

¹⁰ A *Mensch* szó többes számú alakja helyes *Menschen*.

¹¹ A *Kreuz*, *Kristall* és a *Geräusch* szavaknak mély hangrendű toldalékot kellene kapniuk.

3.3.3. Magyar fokjellel ellátott német melléknevek

(34) És ... melyik **Kuscheltier** ('plüssállat') a legjobb? A **legniedlichere** (legaranyosabb)? (5;4)

A németül fokozott melléknevek gyakran magyar fokjelet is kapnak, pl. **dünnerb** (*dünn* 'vékony').

Módosítószók, partikulák, indulatszavak kölcsönzése: *aua!*, *ups!*, *blöd* 'hülye' stb.:

(35) Zs: *De én **eigentlich** (tulajdonképpen) egyedül akartam csinálni.* (6;9)

(36) MJ: *Kivel szoktál memorizni?*

E: *Hát Eileennal, Adibell-lal, **manchmal** (néha) Lisával meg Adibell-lal, **manchmal** Lisával, Adibell-lal, Eileennal, meg **manchmal** Adibell-lal meg Eileennal.* (5;4)

3.3.4. Elemzett hibrid kölcsönzések és -szerkezetek

Ebben az esetben az átadó nyelvi forma egy eleme közvetlen kölcsönzésként kerül át, a másik elemét pedig az átvevő nyelvből vett elemmel helyettesíti a beszélő:

(37) És mindig filmekkel megpróbálták meg**munterni** (felvidítani). (6;6) < *aufmuntern*

3.3.5. Szókapcsolatok, hosszabb szintagmák átvétele

Mivel adatközlőm a (38) kifejezést rendszeresen használja, magyar nyelvi megfelelőjét pedig nem ismeri, kölcsönzésnek tekintem:

(38) *Hát azért, mert **spass machik**¹² (szórakoztat).* (6;10)

(39) *Mert **mies** vagyok **drauf**.* (6,8) < *Weil ich mies darauf bin. 'Mert rossz kedvem van.'*

A *mies* 'rossz' szó a magyar fókuszszabály szerint az ige előtti pozícióban áll, míg a *drauf* az ige után. A német nyelvben a *mies darauf* szerkezet elemeinek szórendje kötött:

(40a) *Ich bin **mies darauf**.* 'Rossz kedvem van.'

(40b) *Bist du **mies darauf**?* 'Rossz kedved van?'

(40c) *Sei nicht so **mies darauf**!* 'Ne légy olyan rosszkedvű!'

(40d) *... weil ich **mies darauf** bin.* '... mert rossz kedvem van.'

3.3.6. Jelentéskölcsönzés

A hangalak átvételére nem kerül sor. Előfeltétele, hogy az átvevő nyelvben legyen olyan szó, amely az átadó nyelv szavának jelentését vagy jelentéseit felveheti (Lanstyák 2000: 197–198).

¹² A gyerekek általában az *-ik* morfémával honosítják a német igéket.

A magyar és a német szó hangalakjának hasonlósága tette lehetővé a homofónia kialakulását az alábbi szavak esetében: *terminus időpont* (<Termin 'időpont') *megpróbál* 'megkóstol' (< probieren 'megpróbál, megkóstol'), *akadémikus*¹³ 'értelmiségi' (< Akademiker 'értelmiségi').

Jelentéskölcsönzés áll a *szép* szó gyakori használatának hátterében olyankor, amikor a standard nyelvváltozatban a *jó* lexéma használatos:

(41) A víz **szép meleg**. < Das Wasser ist **schön warm**.

Kompetenciateszt: 11 D/Hu, 2 Fr/Hu, 4 Hu

	Jó		Rossz	
	BI	MI	BI	MI
A víz szép meleg	11	0	1 (18:0)	4
Ez nagyon szépen néz ki.	13	0	0	4

További jelentéskölcsönzés:

(42) Tengerimalacot nagyon **kívánok** (6;9) < wünschen 'kíván valakinek valamit; szeretne kapni valamit'

A tükörszavak, tükörfelfordítások a gyerekek kreativitását bizonyítják: *iskolahátizsák* (< Schulranzen) 'iskolatáska', *gyakorlós könyv* (< Übungsbuch) 'munkafüzet' stb. Gyakorlatok a *machen* ige különböző igekötős alakjainak tükörfordításai: *felcsinál* 'feltesz', *elcsinál* 'eltüntet, elvesz', *becsinál* 'betesz, berak'¹⁴ stb. A (43) mondatot számítógépes játék közben rögzítettem:

(43) Tudom, hogy kell **elcsinálni** (törölni, kicserélni). (< wegmachen) (6:8)

Kompetenciatesztben vizsgáltam a *kisbabát kap* 'gyereket szül' tükörfelfordítást, melyet a 18 éves kivételével valamennyi kétnyelvű adatközlő helyesnek ítélt.

3.3.7. Az életkor kifejezése

Ilyenkor általában elmarad az *éves* szó.

(44) Én **hét vagyok** és harmadikos. (7;1) < **Ich bin sieben**.

A németét követi az alábbi példák szerkezete is:

(45) És tizen-**tizenöt évvel** már Magyarország trónján ... a trónra jött. (8;3) < Mit fünfzehn Jahren kam er auf den Thron Ungarns.

(46) Amikor gyerek voltál, akkor **mennyi évessel** mentél iskolába? (5;4 < Als du ein Kind warst, **mit wieviel Jahren** bist du dann in die Schule gegangen?

¹³ Az *Akademiker* szó a keletnémet nyelvterületen 'akadémikus' jelentésben is él (Helbig 2004: 14).

¹⁴ A *machen* igét a legtöbb magyar–német kétnyelvű túlálaltánostja.

3.4. Transzferenciák a szöveg és diskurzus szintjén

Gyakori jelenség a magyar kifejezés mögött rejlő német kognitív struktúra. Az alábbi szerkezetekhez hasonló esetekről írja Földes: „man könnte das u.U. schon konzeptuelle Transferenz oder ‘Interkonzeptualität’ nennen“ (Földes 2005: 207).

- (47) Hozzuk el Esztert az óvodából. < jemanden irgendwo abholen
(Menjünk el Eszterért az óvodába.)
- (48) Semmit se tudtam látni. < nichts sehen können
(Semmit sem láttam.)
- (49) Nem jövök le innen. (ti. a mászókáró) (6;10) < Ich komme hier nicht
runter.
(Nem tudok lemászni innen.)

4. Kódváltás, kódkeverés

A kétnyelvűségi kutatásokban nincs pontosan meghatározva a **kódváltás**, **kódkeverés** és a **kölcsönzés** fogalma. A legáltalánosabb meghatározás szerint kódváltáson kétnyelvűek esetében azt a jelenséget értjük, amikor a beszélő egy diskurzuson belül nyelvet vált, egynél több nyelvnek van aktív szerepe. A kétnyelvű gyerekek nyelvhasználatát a kódkeverés jellemzi, mivel még be kell gyakorolniuk az adekvát lexika leihívását a megfelelő nyelvből.

A kódváltásos beszédet sokan keveréknyelvnek a tekintik, amelyről a beszélőt le kell szoktatni. Kétnyelvűekkel napi kapcsolatban élve azt tapasztaljuk, hogy a dolog nem ilyen egyoldalú. Gardner-Chloros (1991) és Backus (1992) szerint a nyelv állandó mozgása, változása miatt a kódváltás a és a kölcsönzés között nem lehet szigorú határvonalat húzni, hanem inkább egy kontinuum két pontjának kell tekinteni őket. A kódváltás a kölcsönzés forrása lehet: „If a certain element from L2 is used repeatedly in codeswitching from L1, that element is undergoing a borrowing process. The final result can be that the word becomes a normal word in L1, with an etymological basis in L2” (Backus 1992: 32). Földes is hasonlóan vélekedik: „Nach meiner Meinung stellen Kode-Umschaltungen nur eine spontane, kurzfristige Form der Sprachalternation bei der Interaktion dar und sind daher auf der Ebene der Sprachvariation einzuordnen. Sie können aber längerfristig zu Transferenzen (und dann u.U. zu etablierten Lehnwörtern, Lehnwendungen etc.) führen, die bereits zu einem tatsächlichen, entscheidenden Sprachinnovationsprozess essenziell beitragen. Man kann aber keineswegs von einem linear verlaufenden und homogenen Vorgang sprechen, sondern von einem Prozess, der u.U. auch durch Variation und Diskontinuität gekennzeichnet ist“ (Földes 2005: 307).

(50) és (51) a nyelvi hiány pótlását szolgáló kódváltás példája:

- (50) – Mi szeretnél lenni, ha nagy leszel?
– Nem tudom. Milyen **Job** van delfinekkel?
– Hát, lehet menni állatkertbe delfinápolónak, de nem biztos, hogy annak kell lenni, lehetsz állatorvos, és akkor delfineket is gyógyíthatsz.
– **Aber da muss ich** de akkor egy tigris kell... (6;9)

Az (51) párbeszéd kétnyelvű módban folyt. (Az aláhúzott szótagok a megfelelő német mondatét követő hangsúlyozást jelzik.)

- (51) – Hogy hívják? (5:4)
 – Brummadza, az egy állat, az egy panda maci. (6;9)
 – Igen, és mennyi éves?
 – **Esther, eigentlich ist das eine doofe Frag-, weil kann nicht ein Kuschtier ... also... die haben ja... die haben ja nicht alle ein Alter, manche Kuschtiere...**
 – És.... melyk ruha neked a legszebb?
 – Hát ezt a türkiz pulóvert nagyon szeretem, meg azt a mmm Miss Sixty **Rockot**, ezt a Puma pulóvert...

Az (52) példát egy magyar nyelvű interjú felvétele után rögzítettem. Azt mutatja, mennyire fontos nyelvválasztáskor a megszólítás nyelve:

- (52) – **Esther, mach doch mal mit mir ein Interview! (6;9)**
 – Zseni! Mikor születted? Anya, azt most... amit már mondtál (5:4)
 – **Esther, hast du das auf Deutsch gefragt?**
 (MJ: –Nem, magyarul kérdezte.)

A beszélgetés magyarul folytatódik.

Az (53) beszélgetésben a *Tuesday* szó váltja ki a kódváltást. A magyarul egyébként jól beszélő kislány keresi a szavakat, amikor az angolórájáról beszél, és amíg ennél a példánál maradunk, a német nyelvtől nem tud elszakadni.

- (53) – Tuesday, Tuesday, mhm, mint magyarul a tyúk. Ugye? Tyúk, Tuesday...
 – **Tuesday ist ein Tag.** (6;9)
 – És a tyúk?
 – Emm... tyúk **ist ein Vogel.**
 – És az milyen madár? A tyúk?
 – Egy **Huhn? Ein Hahn?**
 – Amit németül úgy hívnak, hogy **Hahn**, azt hogy mondják magyarul, tudod?
 – Nem tudom.

A gyakran használt *diesmal* kölcsönszó kódváltás hívószava az (54) példában:

- (54) – Még egyszer. de **diesmal Mama mischt** (ezúttal anya kever). Anya csinál mindent (5;1)
 – És **diesmal** meg is fogjuk mérni, hogy ugyanannyi van mindenkinek, jó? (6;6)

5. Összefoglalás: Kitekintés a németországi magyarnyelv-oktatásra

Mint arról a bevezetésben szó volt, a magyarnyelv-oktatás Németországban elsősorban a civil szervezetek feladata. Megfelelő tankönyvek nem állnak rendelkezésre, a tanárok saját maguk állítják össze anyagaikat, általában figyelmen kívül hagyva a német nyelv hatását. Az oktatók nincsenek felkészülve a kétnyelvű gyerekekkel való munkára. A külföldön élő magyarok számára készült, magyar nemzetismeretet oktató tankönyv (Alföldi–Bakos–Hámori–Kiss–Valaczka 2002), ill. a hozzá tartozó honlap nyelvezete magas szintű magyar nyelvtudás nélkül érthetetlen. A magyart mint idegen vagy második nyelvet tanító tananyagok (pl. Gróf–Varga–Vidéki–Szendé 2006; Aldea–Dávid–Kármán–Szendé–Bošnjak 2009) a magyar mint származási nyelv tanításában csak bizonyos határok között használhatók.

Nyelvtant, stiliztikát csak úgy taníthatunk, ha mindig szem előtt tartjuk: a magyar nyelv ezeknek a gyermekeknek az esetében csak nehezen választható szét a némettől, a kiegyenlített kétnyelvűség ritka. A kétnyelvűség csak úgy jelenthet a jövőre nézve esélyt, ha a gyerekek teste szabott magyarnyelv-oktatásban részesülnek. Ehhez ismerünk kell az általuk beszélt nyelvváltozat törvényszerűségeit, a kétnyelvű nyelvhasználat szabályszerűségeit.

Irodalom

- Aldea Miklósné – Dávid Mária – Kármán Lászlóné – Szendé Virág – Bošnjak, Alenka 2009. *Barangoló: tankönyv a magyar nyelv mint második nyelv tanulásához: 5. osztály*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Alföldi Jenő – Bakos István – Hámori Péter – Kiss Gy. Csaba – Valaczka András (szerk.) 2002. „Haza, a Magasban”: *Magyar Nemzetismeret a Külhoni Magyar Diákoknak I-II*. Lakitelek: Antológia Kiadó. Elektronikus változata: www.nemzetismeret.hu.
- Backus, Ad 1992. *Patterns of Language Mixing. A Study of Turkish-Dutch Bilingualism*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- De Houwer, Annick 1995. Bilingual Language Acquisition. In: Fletcher, Paul – MacWhinney, Brian (eds.): *The Handbook of Child language*. Oxford: Blackwell. 219–250.
- Földes, Csaba 2005. *Kontakdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentypes unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tübingen: Gunter Narr.
- Gardner-Chloros, Penelope 1991. *Language Selection and Switching in Strasbourg*. Oxford: Claredon Press.
- Gróf A.–Varga Cs.–Vidéki E.–Szendé V. 2006. *Kiliki a Földön 1. Magyar nyelvkönyv gyerekeknek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard UP.
- Gumperz, John J. 1982. *Conversational Code Switching. Discourse Strategies*, Cambridge: Cambridge UP. 59–99.
- Helbig, Gerhard 2004. *Zur Bedeutung der Wörter. Ein illustriertes Lexikon für gebildete Bürger*. Leipzig: Faber & Faber.

- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris/MTA Kisebbségkutató Műhely–Kalligramm.
- Myers Scotton, Carol 1988. Code Switching as Indexical of Social Negotiations. In: Heller, Monica (ed.): *Code-switching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 151–186.
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Poplack, Shana 1988. Contrasting patterns of code-switching in two communities. In: Myers Scotton, Carol–Ury, William (eds.): *Bilingual Strategies: The Social Functions of code-switching*. *International Journal of the Sociology of Language* 13: 5–20.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact. Findings and Problems. Publications of the Linguistic Circle of New York 1*. New York.
- Zelliger Erzsébet 2005. A diaszpóra nyelvi változásai kicsiben és nagyban. In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 49–58.
- www.buod.de: Bund Ungarischer Organisationen in Deutschland (Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége)